

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

 Гілея

Науковий вісник

Випуск 147 (№ 8)
Ч. 1, Історичні науки

Київ – 2019

КУРДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ І «ПРОБЛЕМА КІРКУКУ» В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ ІРАКУ НОВІТНЬОГО ПЕРІОДУ

THE KURDISH NATIONAL MOVEMENT AND THE KIRKUK ISSUE IN THE CONTEXT OF IRAQI STATE BUILDING PROCESSES IN THE RECENT PERIOD

Ямпольська Л. М.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії

Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна), e-mail: yampolska.larysa@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7884-8050>

Yampolska L. M.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
of the Department of World History of H.S. Skovoroda
Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine), e-mail: yampolska.larysa@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7884-8050>

Проаналізована «проблема Кіркуку» в процесах державотворення Іракського Курдистану в новітній період історії Іраку. Автором використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження. Зроблені висновки про те, що загальна загроза Іраку з боку Ісламської Держави стала фактором зближення різних політичних інтересів і сил заради стабілізації ситуації та майбутнього розвитку. Незважаючи на прагнення іракських курдів досягти широких прав і свобод аж до здобуття повної державної незалежності, відокремлення курдських територій від Іраку і вирішення «проблеми Кіркуку» найближчим часом малоймовірно, оскільки призведе не тільки до остаточного розпаду Іраку, але й може спровокувати ще один регіональний збройний конфлікт.

Ключові слова: «проблема Кіркуку», процеси державотворення, Іракський Курдистан, курдський національний рух, автономія, Ісламська Держава, пешмерга, «битва за Кіркуку».

The Kirkuk issue in the Iraqi Kurdistan state building processes in the recent period of Iraqi history has been analyzed. General scientific and special historical methods of research have been used by the author. The conclusions that the general threat to Iraq from the Islamic State has become a factor of the convergence of various political interests and

¹ **Етнічний Курдистан** (курд. Kurdistan – «країна курдів») – історична область у Південно-Західній Азії, яка охоплює суміжні території на південному сході сучасної Туреччини, північному заході Ірану, півночі Іраку та Сирії, де курди становлять відносну більшість населення. Загальна площа етнічного Курдистану – бл. 450 тис. кв. км: понад 200 тис. кв. км входить до складу сучасної Туреччини (Північний і Західний Курдистан – 47% курдів); понад 160 тис. кв. км – Ірану (Східний Курдистан – 32% курдів); до 75 тис. кв. км – Іраку (Південний Курдистан – 16% курдів); 15 тис. кв. км – Сирії (Південно-Західний Курдистан – 5% курдів). На нинішньому етапі курди – одна з найбільших етнічних груп у світі (бл. 40 млн. осіб), позбавлена прав на національно-культурну та політичну автономію в державах із компактним проживанням її представників.

² **Партикуляризм** (з лат. particularis – частковий, окремішний): 1) відстоювання окремими соціальними, етнічними, релігійними групами в державі своїх власних інтересів всупереч інтересам всієї спільноти або держави в цілому; 2) сепаратизм (з лат. separatus – відокремлення) – політика і практика відокремлення, відділення частини території держави (сецесія) з метою створення суверенної держави, дезінтеграції країни, переходу до складу іншої держави (іредентизм) чи набуття статусу широкої автономії; пропаганда стану культурного, етнічного, племенного, релігійного, расового, національного або гендерного відокремлення від більш компактною групи.

forces for stabilization of the situation and future development have been made by the author. Despite the aspiration of Iraqi Kurds to achieve broad rights and freedoms until full state independence, the separation of Kurdish territories from Iraq and the solving of the Kirkuk issue is unlikely in the near future, because it will not only lead to the final disintegration of Iraq, but it can provoke another regional armed conflict.

Keywords: Kirkuk issue, state building processes, Iraqi Kurdistan, Kurdish national movement, autonomy, Islamic State, Peshmerga, battle for Kirkuk.

Становлення Іраку як держави та розвиток іракського суспільства в новітній період історії відбувалися під впливом низки внутрішніх і зовнішніх факторів, серед яких слід виокремити природно-географічне середовище Месопотамії, наявність вуглеводневих ресурсів, полярний соціально-економічний і суспільно-політичний розвиток адміністративних складових цього державного утворення, строкату етноконфесійну структуру соціуму. Власне іракські державотворчі процеси почалися після розпаду Османської імперії та політичної консолідації арабських територій під британським мандатом впродовж 1921–1932 рр. (офіційно Королівство Ірак було проголошене 23 серпня 1921 р. із колишніх вілайетів Османської імперії – Мосульського, Багдадського та Бассорського – Л. Я.). Відтоді була започаткована чітка адміністративна система, згідно з якою країна була поділена на провінції на чолі з губернаторами, а провінції – на округи, що склалися з різномірних етно-племенних і конфесійних спільнот.

Практичне значення теми, обраної для дослідження, обумовлене тим, що проблема адміністративно-територіального устрою Іраку пов'язана з боротьбою за національно-культурну та політичну автономію його етнічних меншин, найбільш чисельною з яких є курдська. Етнічний Курдистан¹ впродовж історичного розвитку ніколи не мав географічної, етнічної, конфесійної, культурної та мовної однорідності. Курдизм (курдський націоналізм) формувався в кожному регіоні проживання курдів (Туреччині, Іраку, Ірані, Сирії) з урахуванням політичного та економічного розвитку вказаних держав, що позначилося на його локальному й партикулярному² характері [6, с. 273], ускладнивши процес інтеграції на державному та регіональному рівнях. Етнічний Курдистан у конфесійному відношенні, незважаючи на домінування сунізму, представляє «неоднорідну картину, в яку вкраплені шиїзм, езідизм, дервішські ордени (кадірія, накшбандія), очолювані авторитетними шейхами з сепаратистськими нахилами» [22, р. 68].

Аналізуючи проблему курдського національного руху на Близькому Сході в цілому і в Іракському Курдистані зокрема, слід зробити акцент на його інтегральному характері (інтегральний у значенні «нерозривно пов'язаний, суцільний, єдиний») у сучасній зарубіжній історіографії, зокрема в працях учених англомовного світу (Бенедикт Андерсон [18], Мартін ван Брюїнессен [34], Мішель Гюнтер [23], Наталі Деніз [22]), арабського світу (Азіз Ахмад Махір [27], Ахмед Мохаммад [28]), а також дослідників пострадянського простору (М.С. Лазарев [9], Н.В. Степанова [16]). В основу праць цієї групи вчених покладено концептуальний контекст «imagined community» («уявного суспільства»), що створюється завдяки діяльності міжнародних організацій із вирішення курдської проблеми, ролі сучасних ЗМІ, картографічних установ, які генерують ідею «Великого Курдистану» та державотворчі процеси, пов'язані з курдською нацією [6, с. 267].

Інша група вчених, зокрема представники російських наукових курдознавчих шкіл, відстоюють позиції партикуляризму в курдському національному русі (О.І. Жигаліна [6], С.М. Іванов [7], Г.І. Мирський [11], М.А. Сапронова [13; 14]). Так, С.М. Іванов, представник Інституту сходознавства РАН, зазначає, що «курдська проблема буде вирішуватися не в глобальному або регіональному масштабі, а диференційовано та поетапно, в межах держав, де курди проживають компактно і визнані національними меншинами... Загроза відокремлення курдських ареалів на сьогоднішній час малоімовірна, а створення Великого Курдистану є проектом далекого майбутнього» [7, с. 78]. В сучасній українській орієнталістиці лише деякі вчені на рівні окремих праць [17] займаються історією іракського курдизму.

Питання адміністративно-територіального устрою Іраку та його національних автономій піднімалися зарубіжними вченими в контексті британської, арабської чи американської політики, розкриваючи вплив зовнішніх факторів на політичні та економічні процеси Іраку (див. дисертаційні дослідження Гама Алі Кадер Маквана [2], Арбелли Бет-Шлімон [21], праці іракського вченого курдського походження Нурі Талабані [30], американського політолога Стефана Вулфа [35], історико-географічні та етнографічні нариси за редакцією Лері Ганауера [29], Мішеля Кнайтса, Ахмеда Алі [24], Елізабет Ферріс і Кімберлі Столтс [31]). У площині російського курдознавства слід виділити праці М.А. Сапронової [13; 14], в яких започатковане вивчення

«проблеми Кіркуку» у відносинах федеральної влади Іраку та Іракського Курдистану в 90-х рр. ХХ – 10-х рр. ХХІ ст. Однак «проблема Кіркуку» потребує більш ґрунтовного вивчення в історичній, юридичній, економічній площинах, з урахуванням контексту етнічної історії та історії повсякденності.

Метою нашої публікації є аналіз «проблеми Кіркуку»³ як мухафази⁴ в контексті державотворчих процесів Іраку та курдського національного руху в період від закінчення Першої світової війни до сьогодення.

Завдання дослідження: показати еволюцію питання про курдську автономію в зазначений період; порівняти спроби його вирішення на різних етапах розвитку Іраку – в «мандатний період» (1921–1932 рр.), період незалежного Королівства Ірак (1932–1958 рр.) і республіканського правління (з 1958 р. до сьогодення), виокремивши в межах останнього етнополітику Партії арабського соціалістичного відродження (далі – ПАСВ), режиму С. Хусейна, періоду американської окупації та боротьби з Ісламською Державою (далі – ІД).

Після закінчення Першої світової війни і краху Османської імперії історичний центр курдського етногенезу – Іракський (Південний) Курдистан – знову став вогнищем курдського національного руху [17, с. 154]. За підсумками роботи Паризької мирної конференції 1919–1920 рр. британський ліберальний уряд Д. Ллойд Джорджа, беручи участь у повоєнному облаштуванні світу, домігся отримання від Ліги Націй мандату на управління арабськими територіями – Месопотамією, Палестиною та Зайорданією [3, с. 95].

Всупереч положенням Севрського договору 10 серпня 1920 р., укладеного на основі Англо-французької угоди Сайкса-Піко 1916 р. і рішення конференції держав у Сан-Ремо 1920 р. між державами Антанти та султанським урядом Мехмеда VI, який, поряд із втратою оттоманських володінь, вперше задекларував незалежність Курдистану [10], офіційний Лондон задалегідь виключив із території Курдської держави економічно важливі регіони, що входили до нафтоносного Мосульського вілайету колишньої Оттоманської Порти, зокрема Кіркук, Сулейманію, Ербіль, Дохук, Захо, з метою їхнього включення в підмандатне Іракське Королівство [16, с. 173]. Розрахунок британського уряду був обумовлений оптимальністю налагодження процесу видобутку мосульської нафти у васальному Іракському королівстві [26, р. 24], що було закріплено Англо-іракськими договорами 1922, 1926 і 1927 рр. [32, р. 138].

³ **Кіркук** (араб. كركوك, курд. Kerkûk, англ. Kirkuk) – адміністративно-територіальна одиниця на півночі сучасної Республіки Ірак (у 1976–2006 рр. зустрічається під назвою Таамім), територія – 10 282 км², населення – 1 395 600 осіб (за переписом 2011 р.). Округи, що входять до складу провінції: Хавіджа (151 267 осіб), Дохук (40 237 осіб), Кіркук (622 249 осіб), Махмур (34 254 осіб). Адміністративний центр – м. Кіркук, 250 км на північ від Багдада. Провінція розташована між горами Загрос на північному сході, річками Заб і Тигр на заході, горами Хамрін на півдні і річкою Сірван на південному сході. Нафтове родовище Кіркук, відкрите в 1927 р. – одне з найбільших на Близькому Сході [див. 21; 25]. Більшість населення Кіркуку – курди, етнічні меншини – туркомани та араби. 6 червня 2017 р., за рішенням парламенту Республіки Ірак, назва провінції офіційно змінена з Таамім на Кіркук. 25 вересня 2017 р. у населених пунктах Кіркуку проведений референдум про входження до Іракського Курдистану і незалежність останнього. В середині жовтня 2017 р., за результатами Іраксько-курдської війни, Кіркук повернено під контроль Багдаду [див. 19; 20].

⁴ **Мухафаза** (араб. مطافاة, курд. muhāfazā, англ. governorate) – адміністративно-територіальна одиниця арабських держав (Єгипту, Іраку, Лівану, Сирії, Йорданії, Ємену, Кувейту, Бахреїну, Оману), відноситься до першого рівня адміністративного поділу.

Англо-іракський договір 30 червня 1930 р., який передбачав відміну мандату та офіційно визнавав незалежність Іраку, закріпив залежне становище молодій державі в галузі зовнішньої політики та міжнародних відносин, право Великої Британії на утримання двох військових баз і військ на території Іраку, контроль над іракською армією [3, с. 112]. Договір проігнорував надання курдському населенню рівних прав з арабським, перекресливши будь-яку перспективу курдської автономії. Відповіддю на масову різанину християн-асирійців і спробу британців встановити контроль над курдськими районами стало повстання 1931–1932 рр. на чолі з шейхом Ахмедом Барзані, що було жорстоко придушене [1, с. 56]. Після закінчення терміну дії британського мандату 3 жовтня 1932 р. Ірак був проголошений незалежною державою, проте важелі реальної влади продовжували залишатися у Великої Британії.

Катализатором національних рухів стала Друга світова війна та повоєнні реалії, пов'язані з впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. 14 липня 1958 р. у результаті змови офіцерів на чолі з командиром бригади іракської армії Абдель Керимом Касемом (курдом за етнічним походженням по лінії матері – Л. Я.), що переросла в Іракську революцію, була ліквідована монархія, Ірак проголошений республікою. Конституція Республіки Ірак 1958 р., задекларувавши здійснення «національних сподівань курдського народу» в межах арабсько-курдської єдності, вперше зрівняла в правах курдів та арабів [13, с. 84].

Паритет прав і свобод арабського та курдського населення розглядався як наріжний камінь подальшого функціонування республіканського режиму. Лідер Демократичної партії Курдистану (далі – ДПК), військовий міністр Мехабадської республіки (22 січня – 16 грудня 1946 р.), віце-президент Іракської Республіки при президенті А.К. Касемі (1958–1963 рр.) Молла Мустафа Барзані (1903–1979 рр.) зазначав: «Тимчасова конституція, що гарантує рівні права арабам і курдам, відкриває широкі перспективи для згуртування народів Іраку, передбачає необхідні умови для створення демократичного суспільства» [1, с. 174]. До складу адміністрації курдських провінцій Кіркуку, Мосулу, Ербілю, Сулейманії увійшли представники курдської етнічної групи. У складі багдадського уряду було декілька міністрів-курдів за походженням, а курд Халед Накшбанді став на чолі Державної ради, що виконувала функції колективного президента республіки [12, с. 215].

У 1960-х рр. в Іраку відбувалися державні перевороти, змінювалися політичні режими, проте всі вони здійснювали жорстоку етнополітику стосовно курдів. Крім того, кожного разу, коли «збивався залізний обід сильної влади, на поверхню спливали

з колосальною руйнівною силою міжетнічні і міжконфесійні конфлікти» [11, с. 105]. Після протистояння урядової армії і пешмерга⁵ принципи автономії Іракського Курдистану в складі Республіки Ірак були визначені як результат перемовин 1970 р. між Мустафою Барзані, лідером ДПК, і делегацією президента Ахмеда Хасана аль-Бахра (1968–1979 рр.).

«Програма 11 березня 1970 року», так звана «декларація аль-Бахра», констатувала умови досягнення миру на основі визнання права курдів на автономію в складі Республіки Ірак [17, с. 156]: вперше в історії держави курди та араби були проголошені основними національностями Іраку; вони отримали низку політичних прав, зокрема виборче право, і в контексті його реалізації – участь у законодавчих органах влади з урахуванням відсоткового складу всього населення; етнічний курд отримував посаду віце-президента країни; у центральному уряді було зарезервовано п'ять міністерських портфельів для курдських представників [28]. Така етнополітика мала сприяти вирішенню питання майбутнього федеративного устрою Іраку, досягненню широкій автономії курдофонних територій і вирішенню «проблеми Кіркуку» як найбільш розвинутої провінції держави.

На завершальному етапі Вересневого повстання 1961–1975 рр. – боротьби між курдськими пешмерга і багдадськими збройними силами 11 березня 1974 р. Рада революційного командування (РПК) затвердила Закон № 33 «Про автономію Курдистану», що задекларував створення Курдського автономного району (далі – КАР) з центром у м. Ербілі. «Автономія по-баасистськи» (від назви партії ПАСВ (Баас) поширювалася виключно на три курдські провінції – Ербиль, Сулейманію та Дохук; інші нафтоносні провінції етнічного Курдистану, в тому числі й Кіркук, не були включені до складу КАР.

Саддам Хусейн Абд аль-Маджид ат-Тікріті, міністр у справах національних меншин в уряді А.Х. аль-Бахра, виступаючи з цього приводу з промовою, зазначав: «Кіркук – це губернаторство з низкою національностей, тому воно повинно мати змішану адміністрацію і бути пов'язане зі столицею» [12, с. 208]. Прийняття «Закону № 33» виклиало негативний резонанс серед політичних курдських організацій – Демократичної партії Курдистану (лідер Молла Мустафа Барзані) та Патріотичного союзу Курдистану (далі – ПСК) (лідер Джеляль Хусамаддін Талабані), що було посилене етнополітикою офіційного Багдаду – створенням «арабського поясу» в прикордонній зоні з Турецькою Республікою та Іраном – провінції Кіркук, що забезпечувала 2/3 нафтовидобутку Іраку. С. Хусейн у одній із своїх промов так визначав сутність політики арабізації курдофонних

⁵ **Пешмерга** (курд. Pêşmerge: pêş – «перед», merg – «смерть», e – «є»: «ті, що дивляться в обличчя смерті») – курдські воєнізовані формування в Іракському Курдистані, виникли в 1890-х рр. паралельно із зародженням курдизму. Термін вживався з середини ХХ ст. як курдський еквівалент іранському та арабському поняттю «федаї» (воїни, що присвятили життя боротьбі за високу ідею), введений у широкий вжиток Ібрагімом Ахмедом, курдським письменником, поетом і суспільно-політичним діячем. У період Вересневого повстання (1961–1975 рр.) загони пешмерга, досягнувши чисельності бл. 15 тис. осіб, перетворилися на регулярну курдську армію. Під час війни 2003 р. в Іраку брали участь в операціях на боці коаліції НАТО на північному фронті. З 2014 р. дислокувалися в Багдаді та Аль-Анбарі для проведення антитерористичних операцій проти ІД.

територій: «Коли я приїхав туди, доля арабів і туркменів не перевищувала 51% населення Кіркуку. Незважаючи ні на що, я витратив 60 млн. динарів, щоб досягти нинішньої ситуації. Араби, яких привезли до Кіркуку, не змогли підняти свою долю в населенні більше, ніж до 60%. Тоді я заборонив курдам працювати в Кіркуку та околицях, за межами Автономного району» [5, с. 175]. Політична позиція М. Барзані була відповіддю на репресивну політику уряду А.Х. аль-Бакра: «Я не хочу, щоб курди прийшли до моєї могили і плюнули на неї, кажучи: «Навіщо ти продав Кіркук?»» [1, с. 354]. Курдське Вересневе повстання, придушене Багдадом у 1975 р., вплинуло на дискредитацію ідеї автономії та зневіру у можливість досягнення національних прав курдів мирним шляхом [17, с. 156].

Прихід до влади С. Хусейна (1979–2003 рр.) прискорив відхід від концептуального контексту політики ПАСВ – розвитку Іраку в межах панарабізму – до концепції «месопотамської та іракської ідентичності», що виявилася у консолідації всіх громадян Республіки Ірак, незалежно від етнічного походження та віросповідання. Завдяки зусиллям правлячої ПАСВ, юридично була закріплена політична система, що сприяла зміцненню ефективної вертикалі державного управління; її визначальною рисою став симбіоз сунітського мазхабу та владного клану ат-Тікріті [27]. Це прямо позначилося на «автономії» курдських провінцій і політичному статусі Кіркуку, що був перетворений на плацдарм Північного бюро баасистів. Значна частина території Іракського Курдистану (Кіркук і Мосул) стала місцем концентрації нафтовидобутку та військово-промислового комплексу країни [21, р. 210].

В період Ірано-іракської війни (1980–1988 рр.), з урахуванням значення вуглеводневих ресурсів для розвитку військової промисловості Іраку, Кіркук перетворився на одну з основних мішеней Ісламської Республіки Іран. За деякими джерелами, курдські пешмерга отримували від хомейністів фінансову та військову допомогу в обмін на взаємодію з Корпусом стражів Ісламської революції (КСІР) під час проведення військових операцій у Кіркуку [4, с. 323], що стало приводом для каральних акцій урядових сил проти курдів, які мешкали в прикордонній смузі між Іраном та Іраком (операція «Анфаль»⁶ 1987–1989 рр.). У своїх виступах Алі Хасан аль-Маджид,

керівник операції «Анфаль», генеральний секретар Північного бюро Баас, двоюрідний брат С. Хусейна, що отримав прізвисько «Хімічний Алі», розкривав сутність етнополітики Багдада у курдських провінціях Іраку: «До наступного літа в цьому регіоні не залишиться сіл, будуть одні табори. Я не дозволю привозити в села борошно, цукор, гас і воду, забороню електропостачання. Ми депортуємо курдів із Мосулу та Кіркуку без будь-якої компенсації, зруйнуємо їхні будинки» [5, с. 305].

Незважаючи на політику етноциду правлячого клану ат-Тікріті, парадокс ситуації полягав у тому, що населення курдських мухафаз відкрито не продемонструвало крайніх партикулярних тенденцій, спрямованих на створення етнічно гомогенної незалежної держави. Питання про сепаратизм не виникло навіть в умовах ослаблення багдадської влади, після проведення 17 січня – 28 лютого 1991 р. військової операції багатонаціональних сил по розгрому іракської армії – «Буря в пустелі» – і встановлення, згідно з рішенням РБ ООН, демілітаризованої «Зони безпеки» на північ від 36-ї паралелі, в курдофонних районах. Під контроль Фронту Іракського Курдистану перейшли провінції Ербіль і Сулейманія, однак під контролем урядових сил залишилися Кіркук, Найнава та Ханекін [29, р. 54]. Комітет Сенату США із закордонних справ дав оцінку становища в Іракському Курдистані на час його тимчасового звільнення з-під влади С. Хусейна восени 1991 р.: «Іракський режим систематично проводив кампанію по знищенню курдських селищ... загалом близько 3 900... У результаті понад 2 млн. осіб із 4 млн. населення Іракського Курдистану були депортовані в інші регіони. На сході були підірвані міста Чварта, Хадж Омран, Саїд Садик і Калат Діза. Місто Халабджа зруйноване більш ніж наполовину і майже знелюдніло. Десятки тисяч людей, раніше насильницьким шляхом переселені в «зразкові селища», які швидше нагадують концентраційні табори, живуть на руїнах своїх міст» [4, с. 333].

Руйнівного впливу на консолідацію курдського руху в Іракському Курдистані⁷ у 1990-х рр., формування єдиних органів влади, вирішення проблеми адміністративно-територіального статусу курдських мухафаз, у тому числі й Кіркуку, завдавало протистояння основних політичних сил – правої, традиціоналістської ДПК, лідером якої після смерті батька

⁶ «Анфаль» (з араб. إلفان الةلمح курд. Şallawî Enfal – «Трофеї») – кодова назва програми по боротьбі з курдським населенням Північного Іраку, що реалізовувалася Багдадом на завершальному етапі Ірано-іракської війни, у 1987–1989 рр. Основною складовою плану «Анфаль» стало бомбардування курдських населених пунктів іракською авіацією. Трагічно відомою стала газова атака в м. Халабджа у березні 1988 р. За підрахунками організації Human Rights Watch та Міжнародної амністії, у результаті геноциду загинули та пропали безвісті бл. 182 000 курдів [5, с. 306–307].

⁷ Іракський Курдистан (араб. إقليم كردستان), або Південний Курдистан (північно-курд. Başûrê Kurdistanê), офіційна назва – Курдський автономний район у складі Республіки Ірак. Вторгнення військових сил НАТО до Іраку в 1991 та 2003 рр., наступні політичні зміни сприяли ратифікації нової Конституції Іраку 2005 р., згідно з якою КАР отримав статус розширеної автономії. Іракський Курдистан був поділений на чотири провінції: Ербіль, Дохук, Сулейманію, Халабджу (територія – бл. 40000 км², населення – 5,5 млн. осіб). До сьогоднішня зберігаються гострі протиріччя між багдадським урядом і КАР стосовно сусідніх провінцій Кіркуку, Найнави і Діялі, котрі офіційно не входять до складу Іракського Курдистану. В червні 2014 р. Кіркук був захоплений бойовиками ІД з метою створення халіфату. У ході військових дій між курдськими пешмерга та радикальними ісламістами Кіркук фактично перейшов під контроль Іракського Курдистану. Однак державотворчі процеси в КАР не отримали логічного завершення: «битва за Кіркук» 15–18 жовтня 2017 р. із урядовими силами Іраку закінчилася поразкою курдів. Президент Іракського Курдистану, лідер ДПК Масуд Барзані разом з урядом пішов у відставку.

став Масуд Барзані, та ПСК – федерації лівих організацій «Комала Ранджаран», «Зеленої лінії» та «Соціалістичного руху Курдистану», створеного та очолюваного Джемалем Талабані. Після перемоги сил міжнародної коаліції над Іраком в Іракському Курдистані 19 травня 1992 р. були проведені вибори, за підсумками яких ДПК отримала 51 місце у курдському парламенті, а ПСК – 49 [35, р. 170]. Претензії ПСК на керівництво «Вільним Курдистаном» призвели у 1994–1998 рр. до громадянської війни з ДПК, у результаті якої ПСК сформував власний однопартійний уряд у Сулейманії, залишивши під контролем ДПК Ербіль і Дохук. Кіркук перебував під контролем центрального уряду [14, с. 31].

Військова операція сил міжнародної коаліції з повалення режиму С. Хусейна «Іракська свобода», що розпочалася 20 березня 2003 р. і переросла в нову громадянську війну, внесла в політику курдських партій корективи. У квітні 2003 р., після падіння Багдада, пешмерга Талабані зайняли «нафтову столицю» Іраку – Кіркук, після чого лідери обох курдських партій офіційно оприлюднили свої права на цю територію. 18 травня 2003 р. парламент в Ербілі скасував закон про арабізацію Курдистану. Мухафазу Кіркук М. Барзані і Д. Талабані запропонували приєднати до «Вільного Курдистану» на тій підставі, що більшість її населення складають курди і раніше вона входила до КАР [34].

На національних виборах 30 січня 2005 р. ДПК і ПСК виступили разом у рамках «Курдського альянсу», що набрав 26% голосів (2,1 млн. виборців) і отримав 75 місць у парламенті, поступившись «Об'єднаному іракському альянсу» [31, р. 10]. Вибори 2005 р. до курдського парламенту принесли ДПК 52% голосів, проте партійне керівництво, поступаючись вимогам ПСК, розділило владу за формулою 50:50. Це сприяло прискоренню процесу об'єднання двох центрів курдського національного руху. Лідери ПСК і ДПК, за домовленістю, розділили вищу політичну владу в державі: 6 квітня 2005 р. Джемал Талабані став президентом Республіки Ірак, 12 червня того ж року Масуд Барзані був проголошений президентом Іракського Курдистану. Компроміс політичних сил був закріплений при формуванні органів влади: 7 травня 2006 р. був сформований об'єднаний Регіональний уряд Іракського Курдистану на чолі з представником ДПК Нечирваном Барзані [20].

Новим етапом політичного розвитку Іраку, формування засад федеративного устрою та вирішення проблеми курдських автономій стало схвалення на всенародному референдумі 15 жовтня 2005 р. нової Конституції Республіки Ірак. Її головними положеннями стали наступні: проголошення Іраку федеративною (ст. 1, 106), полінаціональною та поліконфесійною (ст. 3) державою, визнання арабської та курдської мов офіційними мовами Іраку (ст. 4), підтримка іракських племен і кланів (ст. 43) і надання широких повноважень регіонам (ст. 103, 109, 112–128) [8]. Ст. 136–137 Конституції 2005 р. могли

стати трампліном для вирішення проблеми Кіркуку [13, с. 107], оскільки передбачали повернення до адміністративних кордонів 1976 р. (повернення чотирьох курдських провінцій і приєднання двох арабських), репатріацію арабських родин на місця колишнього проживання після скасування закону про арабізацію, проведення перепису населення й референдуму про приєднання Кіркуку та інших спірних районів до Іракського Курдистану [8].

Проте слід зазначити, що декларування юридичних основ курдської автономії ще не передбачало повного вирішення курдської проблеми. Спірним питанням у відносинах центральної влади та Регіонального уряду Іракського Курдистану, що активізувалося в ході військових дій із бойовиками Ісламської Держави в 2013–2017 рр., залишалося питання про долю курдських провінцій Кіркуку, Найнави, Діяли, що офіційно не входили до складу КАР. І на нинішньому етапі Багдад рішуче виступає проти розширення кордонів Іракського Курдистану за межі Ербілю, Сулейманії та Дохуку. Непокірні мухафаза Кіркук стала осередком збройних зіткнень між урядовою армією та курдськими пешмерга, що продовжують боротьбу за контроль над нею. 25 вересня 2017 р. у визволеному від радикальних ісламістів Кіркуку був проведений референдум про його входження до Іракського Курдистану й незалежність останнього, за підсумками якого понад 90% мешканців висловилися за незалежність [15; 19]. Однак офіційний Багдад не визнав результати референдуму, і вже 15–18 жовтня 2017 р. урядові війська почали «битву за Кіркук» – військову операцію проти загонів курдських повстанців, повернувши під контроль нафтові поля Кіркуку і провінцію загалом.

Підводячи підсумки дослідження, зазначимо, що ключовими проблемами державотворення Іраку періодів перебування під британським мандатом (1921–1932 рр.), незалежного Королівства Ірак (1932–1958 рр.) і Республіки Ірак (з 1958 р. до сьогодні) були наступні: субординація окремих провінцій країни, зокрема Кіркуку, і центральних органів влади, боротьба за автономію курдофонних територій (Кіркуку, Ербілю, Дохуку, Сулейманії, Халабджі, Найнави, Діяли), форсована арабізація, ідентифікація національних меншин, боротьба курдського населення за дотримання прав і свобод. Вищезгадані позиції були обумовлені економічним значенням курдофонних територій для розвитку нафтової промисловості Іраку: за даними US Energy Information Administration на липень 2012 р., із загального обсягу розвіданих запасів іракської нафти (143 млрд. барелів) на КАР припадає близько 45 млрд. [33].

Також слід зазначити, що нинішня загроза з боку Ісламської Держави на Близькому Сході стала приводом до зближення різних політичних сил з метою стабілізації ситуації в Іраку та майбутнього розвитку Іракського Курдистану. Тому, всупереч прагненню іракських курдів до досягнення широкої автономії

(аж до здобуття КАР повного суверенітету), форсування курдського сепаратизму, вирішення проблеми Кіркуку та інших спірних територій найближчим часом малоімовірно, оскільки можуть призвести не тільки до остаточного розпаду Іракської держави, але й спровокувати ще один регіональний конфлікт.

У якості перспектив подальших досліджень проблеми курдських автономій у процесах іракського державотворення слід виділити концептуальний контекст політики офіційного Багдада, протистояння курдських політичних сил – ДПК і ПСК, а також роль «нафтового фактору» у розвитку курдської ідентичності.

Список використаних джерел

1. Барзани, М., 2005. 'Мустафа Барзани и курдское освободительное движение (1931–1961 гг.): пер. с курдск. А. Ш. Хаурами, Санкт-Петербург: Наука, 373 с.

2. Гама Алі Кадер, Макван, 2007. 'Курдська проблема в контексті врегулювання іракської кризи': автореф. ... дис. канд. політ. наук: 23.00.04, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ, 18 с.

3. Данциг, БМ., 1960. 'Ирак в прошлом и настоящем', Москва: Издательство восточной литературы, 253 с.

4. 'Доклад Комитета по международным делам Сената США «Курдистан во время правления Саддама Хусейна»', 2003. Геноцид в Иракском Курдистане: ред. и предисл. С. М. Кочои: пер. с англ., Москва: Профобразование, с.310–333.

5. 'Доклад Human Rights Watch «Преступление геноцида в Ираке. Кампания «Анфаль» в Иракском Курдистане». Приложение А', 2003. Геноцид в Иракском Курдистане: ред. и предисл. С. М. Кочои: пер. с англ., Москва: Профобразование, с.160–307.

6. Жигалина, ОИ., 2014. 'Эволюция курдского национального движения в странах Западной Азии', Государство, общество, международные отношения на мусульманском Востоке (Афганистан, Иран, Пакистан, Турция, этнический Курдистан, соседние мусульманские районы), Москва: ИВ РАН, Крафт+, с.266–280.

7. Иванов, СМ., 2011. 'Иракский Курдистан на современном этапе (1991–2011 гг.): монография, Москва: ИМЭМО РАН, 86 с.

8. 'Конституция Республики Ирак от 15 октября 2005 г.', 2011. [online] Доступно: <https://worldconstitutions.ru/?p=338> [Дата обращения 25 июля 2019].

9. Лазарев, МС., 2012. 'Категории курдской истории', Лазаревские чтения, Вып. 1, Москва, с.67–95.

10. 'Мирный договор между союзными державами и Турцией, подписанный в Севре 10 августа 1920 г.' [online] Доступно: <http://www.genocide.ru/lib/treaties/14.htm> [Дата обращения 25 июля 2019].

11. Мирский, ГИ., 2008. 'Исламизм, транснациональный терроризм и ближневосточные конфлик-

ты', Москва: Издательский дом ГУ ВШЭ, 163 с.

12. Мосаки, НЗ., 2005. 'Курдистан: ресурсы и политика': в 2-х ч., Ч. 1, Москва: ИВ РАН, ИБВ, 352 с.

13. Сапронова, МА., 2006. 'Иракская конституция в прошлом и настоящем (Из истории конституционного развития Ирака)', Москва: Институт Ближнего Востока, 196 с.

14. Сапронова, МА., 2015. 'Проблема Киркука в отношениях федеральных властей Ирака и Иракского Курдистана', Курдский фактор в региональной геополитике: Материалы «круглого стола» в ИМЭМО РАН, 11.03.2015 г., под ред. А. Г. Арбатова, Москва: ИМЭМО РАН, с.28–38.

15. Смотряев, М., 2017. 'Иракский Курдистан: независимость без нефти?' [online] Доступно: <http://www.bbc.com/russian/features-41824000> [Дата обращения 25 февраля 2018].

16. Степанова, НВ., 2005. 'Проблема курдов в Ираке', Этнос и конфессии на Востоке: конфликты и взаимодействие, под ред. А. В. Торкунова; сост. В. Я. Белокреницкий, М. А. Сапронова, Москва: МГИМО МИД РФ, с.168–220.

17. Ямпольська, ЛМ., 2017. 'Курдський національний рух і військово-політична діяльність Мустафи Барзані (1903–1979)', Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць, Київ: «Видавництво «Гілея», вип. 122 (7), с.153–158.

18. Anderson, B., 2016. 'Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism'. [online] Available at: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/xj2zhag7ov/direct/195147667> [Accessed 25 February 2019].

19. Barbarani, S., 2017. 'A Look into Iraq's Disputed Kirkuk before Referendum'. [online] Available at: <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/09/iraq-disputed-kirkuk-referendum-170923080251698.html> [Accessed 25 July 2019].

20. Beehner, L., 2006. 'The Challenge in Iraq's Other Cities: Kirkuk'. [online] Available at: <https://www.cfr.org/background/challenge-iraqs-other-cities-kirkuk> [Accessed 20 July 2019].

21. Bet-Shlimon, A., 2012. 'Kirkuk, 1918–1968: Oil and the Politics of Identity in an Iraqi City': Doctoral dissertation, Harvard: Harvard University, 317 p.

22. Denise, N., 2005. 'The Kurds and the State. Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran', New York: Syracuse University Press, 264 p.

23. Gunter, M., 2013. 'The Contemporary Roots of Kurdish Nationalism in Iraq', Kufa Review, № 2, Issue 1. [online] Available at: http://www.uokufa.edu.iq/journals/index.php/Kufa_Review/article/viewFile/26/pdf_19 [Accessed 20 July 2019].

24. Knights, M., Ali, A., 2010. 'Kirkuk in Transition. Confidence Building in Northern Iraq', Washington: Washington Institute for Near East Policy, 48 p.

25. 'Kurdistan Regional Government. Natural Resources Ministry: Kirkuk Oil Field Development Requires Approval of KRG and Kirkuk Governorate', 2012. [online] Available at: <http://krg.org/articles/detail>.

asp?lngnr=12&smap=02010100&rn=223&anr=43451 [Accessed 25 February 2019].

26. 'League of Nations. Question of the Frontier between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30th, 1924', 1925, Geneva: League of Nations, 65 p.

27. Mahir, A., 2012. 'The Kurds of Iraq: Ethnonationalism and National Identity in Iraqi Kurdistan'. [online] Available at: http://etheses.lse.ac.uk/645/1/Zeynep_Maps_into_Nations.pdf [Accessed 25 February 2018].

28. Mohammad, A., 2010. 'Iraqi Kurds and Nation-Building'. [online] Available at: http://csis.org/files/publication/140105_Iraq_Book_AHC.pdf [Accessed 25 February 2018].

29. 'Resolving Kirkuk. Lessons Learned from Settlements of Earlier Ethno-Territorial Conflicts', 2012. Ed. by L. Hanauer, L. Miller, Pittsburgh: National Defense Research Institute, 70 p.

30. Talabany, N., 2004. 'Arabization of the Kirkuk Region', Arbil: Arab Press, 114 p.

31. 'The Future of Kirkuk: the Referendum and its Potential Impact on Displacement', 2008. Ed. by E. Ferris and K. Stoltz, Brookings Institution – University of Bern, 16 p.

32. 'Treaty between the United Kingdom and Iraq and Turkey Regarding the Settlement of the Frontier between Turkey and Iraq, with Notes Exchanged', 1927. The American Journal of International Law, № 4, p.136–143.

33. 'U.S. Energy Information Administration. Iraq: Country Analysis', 2012. [online] Available at: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IZ> [Accessed 18 February 2018].

34. Van Bruinessen, M., 2016. 'Kurds and Identity Politics'. [online] Available at: http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Kurds_and_the_City.pdf [Accessed 18 February 2018].

35. Wolff, S., 2010. 'Governing in Kirkuk: Resolving the Status of a Disputed Territory in Post-American Iraq', International Affairs, № 6 (86), p.161–179.

References

1. Barzani, M., 2005. 'Mustafa Barzani i kurdske osvoboditel'noje dvizhenije (1931–1961 gg.) (Mustafa Barzani and the Kurdish Liberation Movement (1931–1961)': per. s kurdk. A. Sh. Khaurami, Sankt-Peterburg: Nauka, 373 s.

2. Gama Ali Kader, Makvan, 2007. 'Kurds'ka problema v konteksti vreguljuvannja irakskoj kryzy (The Kurdish issue in the context of the Iraqi crisis resolving)': avtoref. ...dys. kand. polit. nauk: 23.00.04, Kyi'vskij nacionalnyj universytet im. Tarasa Shevchenka, Kyi'v, 18 s.

3. Dancig, BM., 1960. 'Irak v proshlom i nastojashchem (Iraq in the past and present)', Moskva: Izdatel'stvo vostochnoj literatury, 253 s.

4. 'Doklad Komiteta po mezhdunarodnym delam Senata SShA «Kurdistan vo vremja pravlenija Saddama Khusejna» (Report of the Committee on the International Affairs of the US Senate «Kurdistan during the reign of Saddam Hussein）」, 2003. Genocid v Irakskom Kurdistane: red. i predisl. S. M. Kochoi: per. s angl., Moskva: Profobrazovaniye, s.310–333.

5. 'Doklad Human Rights Watch «Prestuplenije genocida v Irake. Kampanija «Anfal» v Irakskom Kurdistane». Prilozhenije A (Human Rights Watch Report «The crime of genocide in Iraq. «Anfal campaign» in Iraqi Kurdistan». Appendix A）」, 2003. Genocid v Irakskom Kurdistane: red. i predisl. S. M. Kochoi: per. s angl., Moskva: Profobrazovaniye. s.160–307.

6. Zhigalina, OI., 2014. 'Evoljucija kurdskego natsional'nogo dvizhenija v stranakh Zapadnoj Aziji' (The evolution of the Kurdish national movement in Western Asia), Gosudarstvo, obshchestvo, mezhdunarodnyje otnoshenija na musul'manskom Vostoke (Afganistan, Iran, Pakistan, Turcija, etnicheskij Kurdistan, sosednije musul'manskije rajony), Moskva: IV RAN. Kraft+, s.266–280.

7. Ivanov, SM., 2011. 'Irakskij Kurdistan na sovremennom etape (1991–2011 gg.) (Iraqi Kurdistan at the present stage (1991–2011))': monografija, Moskva: IMEMO RAN, 86 s.

8. 'Konstitucija Respubliki Irak ot 15 oktjabrja 2005 g. (The Constitution of the Republic of Iraq dated October 15, 2005)', 2011. [online] Dostupno: <https://worldconstitutions.ru/?p=338> [Data obrashchenija 25 ijulja 2019].

9. Lazarev, MS., 2012. 'Kategorii kurdskego istorii (Kurdish History Categories)', Lazarevskije chtenija, Vyp. 1, Moskva, s.67–95.

10. 'Mirnyj dogovor mezhdru sojuznymi derzhavami i Turcijej, podpisannyj v Sevre 10 avgusta 1920 g. (Peace Treaty between the Allied Powers and Turkey, signed in Sevres on August 10, 1920)' [online] Dostupno: <http://www.genocide.ru/lib/treaties/14.htm> [Data obrashchenija 25 ijulja 2019].

11. Mirskij, GI., 2008. 'Islamizm, transnacionalnyj terrorizm i blizhnevostochnyje konflikty (Islamism, transnational terrorism and the Middle East conflicts)', Moskva: Izdatelskij dom GU VShE, 163 s.

12. Mosaki, NZ., 2005. 'Kurdistan: resursy i politika (Kurdistan: the resources and policies)': v 2-kh ch., Ch. 1, Moskva: IV RAN, IBV, 352 s.

13. Saponova, MA., 2006. 'Irakskaja konstitucija v proshlom i nastojashchem (Iz istorii konstitucionnogo razvitija Iraka) (The Iraqi Constitution in the Past and Present (From the history of Iraqi constitutional development))', Moskva: Institut Blizhnego Vostoka, 196 s.

14. Saponova, MA., 2015. 'Problema Kirkuka v otnoshenijakh federal'nykh vlastej Iraka i Irakskogo Kurdistana (The Kirkuk issue in the relations of Iraqi federal authorities and Iraqi Kurdistan)', Kurdskiy faktor v regionalnoj geopolitike: Materialy «kruglogo stola» v IMEMO RAN, 11.03.2015, pod red. A. G. Arbatova,

Moskva: IMEMO RAN, s.28–38.

15. Smotrjajev, M., 2017. 'Irakskij Kurdistan: nezavisimost' bez nefti? (Iraqi Kurdistan: independence without oil?)' [online] Dostupno: <http://www.bbc.com/russian/features-41824000> [Data obrashchenija 25 fevralja 2018].

16. Stepanova, NV., 2005. 'Problema kurdiv v Irake (The problem of the Kurds in Iraq)'. Etnosy i konfessii na Vostoke: konflikty i vzaimodejstviye, pod red. A. V. Torkunova; sost. V. Ya. Belokrenickij, M. A. Saprionova, Moskva: MGIMO MID RF, s.168–220.

17. Yampolska, LM., 2017. 'Kurds'kyj nacionalnyj rukh i vijs'kovo-politichna dijalnist' Mustafy Barzani (1903–1979) (The Kurdish national movement and military-political activity of Mustafa Barzani (1903–1979))', Gileja: naukovyj visnyk: zbirnyk naukovykh prac', Kyi'v: «Vydavnytstvo «Gileja», vyp. 122 (7), s.153–158.

18. Anderson, B., 2016. 'Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism'. [online] Available at: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/xj2zhag7ov/direct/195147667> [Accessed 25 February 2019].

19. Barbarani, S., 2017. 'A Look into Iraq's Disputed Kirkuk before Referendum'. [online] Available at: <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/09/iraq-disputed-kirkuk-referendum-170923080251698.html> [Accessed 25 July 2019].

20. Beehner, L., 2006. 'The Challenge in Iraq's Other Cities: Kirkuk'. [online] Available at: <https://www.cfr.org/backgrounder/challenge-iraqs-other-cities-kirkuk> [Accessed 20 July 2019].

21. Bet-Shlimon, A., 2012. 'Kirkuk, 1918–1968: Oil and the Politics of Identity in an Iraqi City': Doctoral dissertation, Harvard: Harvard University, 317 p.

22. Denise, N., 2005. 'The Kurds and the State. Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran', New York: Syracuse University Press, 264 p.

23. Gunter, M., 2013. 'The Contemporary Roots of Kurdish Nationalism in Iraq', Kufa Review, № 2, Issue 1. [online] Available at: http://www.uokufa.edu.iq/journals/index.php/Kufa_Review/article/viewFile/26/pdf_19 [Accessed 20 July 2019].

24. Knights, M., Ali, A., 2010. 'Kirkuk in Transition. Confidence Building in Northern Iraq', Washington: Washington Institute for Near East Policy, 48 p.

25. 'Kurdistan Regional Government. Natural Resources Ministry: Kirkuk Oil Field Development Requires Approval of KRG and Kirkuk Governorate', 2012. [online] Available at: <http://krg.org/articles/detail.asp?lngnr=12&smap=02010100&rnr=223&anr=43451> [Accessed 25 February 2019].

26. 'League of Nations. Question of the Frontier between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30th, 1924', 1925, Geneva: League of Nations, 65 p.

27. Mahir, A., 2012. 'The Kurds of Iraq:

Ethnonationalism and National Identity in Iraqi Kurdistan'. [online] Available at: http://etheses.lse.ac.uk/645/1/Zeynep_Maps_into_Nations.pdf [Accessed 25 February 2018].

28. Mohammad, A., 2010. 'Iraqi Kurds and Nation-Building'. [online] Available at: http://csis.org/files/publication/140105_Iraq_Book_AHC.pdf [Accessed 25 February 2018].

29. 'Resolving Kirkuk. Lessons Learned from Settlements of Earlier Ethno-Territorial Conflicts', 2012. Ed. by L. Hanauer, L. Miller, Pittsburgh: National Defense Research Institute, 70 p.

30. Talabany, N., 2004. 'Arabization of the Kirkuk Region', Arbil: Arab Press, 114 p.

31. 'The Future of Kirkuk: the Referendum and its Potential Impact on Displacement', 2008. Ed. by E. Ferris and K. Stoltz, Brookings Institution – University of Bern, 16 p.

32. 'Treaty between the United Kingdom and Iraq and Turkey Regarding the Settlement of the Frontier between Turkey and Iraq, with Notes Exchanged', 1927. The American Journal of International Law, № 4, p.136–143.

33. 'U.S. Energy Information Administration. Iraq: Country Analysis', 2012. [online] Available at: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IZ> [Accessed 18 February 2018].

34. Van Bruinessen, M., 2016. 'Kurds and Identity Politics'. [online] Available at: http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Kurds_and_the_City.pdf [Accessed 18 February 2018].

35. Wolff, S., 2010. 'Governing in Kirkuk: Resolving the Status of a Disputed Territory in Post-American Iraq', International Affairs, № 6 (86), p.161–179.